

УДК 378.011.32:159.947.3

РОЛЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У САМОВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анжеліка Калініченко

*Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету,
вул. Соборна, 87, 21000 Вінниця, Україна*

Розглянуто роль ціннісних орієнтацій у процесі активізації самовиховання студентської молоді. Проаналізовано вплив змін, що відбуваються в суспільстві, на вибір молоддю людиною своєї рольової поведінки серед численних альтернатив, які пропонує сучасне життя. Описано три ціннісні системи – індивідуалістсько-конкурентська, групово-кооперативна та егалітарно-колективістська.

Ключові слова: формування ціннісних орієнтацій, самовиховання студентської молоді, системи цінностей, особистісні структури, індивідуальна позиція, персональна ідентичність, девіантна поведінка, адиктивна поведінка, рольова модель поведінки.

З часів Генріха Рікєрта та Германа Лотце цінності сприймаються як своєрідний “логічний кристал”, завдяки якому є можливість зрозуміти глибинні процеси, що відбуваються у тій чи іншій соціальній системі, виявити їх суть. Аналізуючи систему цінностей, на які орієнтується більшість населення держави, саме за допомогою призми “ціннісного кристалу” можна знайти відповіді на одвічні питання: куди і якою дорогою ми йдемо, що чекає на наше суспільство – злету чи падіння, розквіт чи стагнація.

Брак чітких орієнтирів, певна “розмитість” моральних норм, пануючий у суспільній свідомості нігілізм значною мірою впливають на формування системи ціннісних орієнтацій особистості. Зокрема, наявність суперечностей – на визначення життєвих цілей, власного життєвого планування і засобів досягнення. Це впливає на психологічний стан молоді, особливо підлітків, молодих людей раннього юнацького віку.

Ще Макс Вебер зазначав, що цінності є фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи. Розв’язанню проблеми формування ціннісних орієнтацій присвячено дослідження та публікації багатьох психологів та педагогів (Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, М. Боуен, О. Ковальов, І. Кон, Г. Костюк, А. Маслоу, М. Сметанський, Ю. Орлов, К. Роджерс, Л. Рувинський та ін). Формування ціннісних орієнтацій старшокласників у навчальному процесі досліджує Ю. Стежко, національні цінності у виховному процесі – І. Лебідь, духовні

цінності в розвитку особистості – І. Бех, ціннісні основи особистісно орієнтованого виховання – О. Бондаревська, духовні цінності в становленні громадянина – М. Боришевський, моральні цінності як основу відродження української нації – А. Чупрій та ін. Однак, незважаючи на те, що ця проблема була предметом уваги багатьох дослідників, недостатньо вивчені педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій саме з огляду на процес активізації самовиховання молоді.

Отже, перед нами постало завдання дослідити роль ціннісних орієнтацій у самовихованні студентської молоді. Необхідними передумовами для них є оволодіння понятійним мисленням, набуття достатнього морального досвіду та певного соціального становища [4, с. 30]. Формування системи ціннісних орієнтацій стимулюється і значним розширенням спілкування, зіткненням з різноманітними стилями поведінки, поглядами, ідеалами. Поява переконань у юнацькому віці свідчить про значний якісний перелом у становленні системи моральних цінностей.

Система цінностей, ціннісні орієнтації, смисложиттєві позиції як вираження світоглядних настанов особистості спрямовують її роботу над собою. Свідомість і самосвідомість людини, відображаючи реалії суперечливої практики, пов'язані з нашаруванням різних систем цінностей і недостатнім розвитком (у дитячому та підлітковому віці) деяких особистісних структур, особливо емоційної. Індивідуальна ієрархія життєвих цінностей людини – це неповторне поєднання елементів загальнолюдських цінностей, цінностей суспільства, а також цінностей того оточення, в якому особистість живе, членом якого вона є, або цінностей особливо значущих для неї. У мотиваційно-ціннісній сфері студентської молоді можуть виявлятися різні системи цінностей та індивідуальні позиції, в яких серед форм життєдіяльності інколи переважають професійні, політичні та інші інтереси, задані масовою культурою.

Цінності, відображаючи духовно-матеріальне життя, як доводить історичний досвід, формуються, розвиваються і змінюються не лише під впливом матеріальних умов.

Значною мірою на цей процес впливає духовна сфера, особливо національний менталітет, оточення людини. Орієнтиром можуть бути цінності, які вистраждані народами Землі й втілені в досвід людства. У сучасному світі, на думку Б. Гаврилишина, найпоширеніші три ціннісні системи: індивідуалістсько-конкурентська, групово-кооперативна та егалітарно-колективістська [2, с. 124–136].

На початковому етапі розвитку ціннісних орієнтацій закладаються основи “самопрограмування”, близької та віддаленої перспектив, що визначатимуть активність і досягнення в дорослому житті. Наступні життєві цілі та вчинки часто є певною “корекцією” цих найперших планів-мрій. Юнак

стикається з різноманітними соціальними вимогами та рольовими моделями поведінки і активно осмислює їх, критикує, виробляє власні “правила гри”. Цей драматичний процес розгортається в тому внутрішньому театрі, яким є досягнення еґо-ідентичності в юнацькому віці. Теорія життєвого циклу людини, за Е. Еріксоном, закріплює за юністю новий психосоціальний параметр, що має два полюси: позитивний (еґо-ідентичність) та негативний (рольове змішування). Психологічна сутність цього параметра полягає в тому, що юнаки намагаються інтегрувати численні рольові образи дитинства та підліткового віку в персональну ідентичність, є сумою внутрішнього досвіду, набутого на попередніх стадіях, коли успішна ідентифікація приводила до успішного урівноваження базових потреб індивідуума з його можливостями та обдарованістю [3].

Досягнення інтегрованої ідентичності закладається ще в ранньому дитинстві. На цей процес суттєво впливають ті групи, з якими юнаки себе ідентифікують. Майже сорок років тому Е. Еріксон зазначив про негативний вплив на особистість надмірної ідентифікації юнака з ілюзорними взірцями (кінозірки та кіногерої, яких вони грають, відомі рок-музиканти). На жаль, це застереження є актуальним. Американський дослідник Ле-Мастерс склав список головних тем, відображення яких в засобах масової інформації суттєво відрізняється від рольових моделей поведінки, що пропонують вчителі та батьки. Ось деякі з цих тем:

1. Ідеалізація соціальної інфантильності: герої популярних молодіжних серіалів намагаються створити ілюзію, що набути раннього багатства та слави можна за наявності деяких здібностей, зовнішньої привабливості та надзвичайної пробивної сили.

2. Насильство. До 14 років середній американський школяр бачить на телеекрані близько 18000 вбивств.

3. Орієнтація на матеріальні цінності. Відверта спроба підмінити поняття щастя поняттям матеріального успіху, під яким розуміють володіння розкішним житлом та машинами. На екрані у великій кількості наявні представники престижних професій, проте немає продавців, робітників, банківських клерків.

4. Статеві взаємини подають на суто фізичному рівні, хоча глядачів намагаються переконати, що це справжня “любов”.

5. Гедонізм. Показ нереального, проте на вигляд доступного світу розваг і втіх.

Нескінченні серіали, які транслюють вдень після занять, дивиться значний відсоток школярів. Герої цих фільмів постійно стикаються з одними й тими самими проблемами: зґвалтування, необхідність абортів, безпліддя подружжя, позашлюбні діти, розлучення, смерть, позашлюбні стосунки, вживання наркотиків, правопорушення неповнолітніх, алкоголізм,

захворювання та операції, психічні розлади. Соціальна цінність таких образів досить дискусійна [1]. Сприймання життя в юних глядачів через образи з екрана створює хибні сподівання, що успіх прийде сам, без копітких зусиль і праці.

Настирлива реклама пива, цигарок зовсім не переконує юнака в тому, що вживання психоактивних речовин – це самогубство. Він не розуміє: якщо тверезий спосіб життя є справді перевага, тоді навіщо така кількість цих “шкідливих речей” навкруги?

Крім того, надмірне сидіння перед екраном позбавляє юнацтво власного досвіду емоційних стосунків з ровесниками, а відсутність таких стосунків та “своєї компанії” є досить болісною проблемою і підліткового, і юнацького віку. Якщо раніше зазначали про “книжкових дітей”, що мали труднощі у стосунках з ровесниками, то тепер слід вести мову про “екранних” юнаків та дівчат.

Сучасним юнакам у самовизначенні доводиться нелегко. Навальні соціальні зміни, економічна нестабільність, перехід до ринку праці, де молода людина повинна стати конкурентоспроможною щодо колишнього товариша по навчанню, зниження реального життєвого рівня населення, соціальне розмежування, знецінення престижних у минулому професій – все це ставить юнака, що розв’язує питання професійної ідентичності, перед завданням з багатьма невідомими. Бурхливість у зміні соціальних стереотипів приводить молодь до висновку, що ідеали та цінності батьків безнадійно застаріли і не впливають на сучасне життя. Не тільки юнакам, нерідко й їхнім батькам важко визначити, що є нині цінним, а що другорядним. Соціально-економічне життя стає щораз більш непередбачуваним, а відсутність сталих поглядів, ідеалів, корупція у структурах влади, про яку повідомляють засоби масової інформації, призводять до втрати почуття захищеності, руйнують моральні переконання та ідеали, що намагаються прищепити батьки, школа та вищі навчальні заклади. Останнім часом до певної міри втрачають значущість такі цінності, як реалізація власних здібностей, творчість, бажання бути корисним людям. Соціальна ситуація розвитку стає проблемною, і юнаки швидко доходять такого висновку: “Живу сьогоднішнім”.

Відсутність перспектив у юнацькому віці – це вже крок до аномального розвитку особистості. Навпаки, створення особистісно значущих часових перспектив – пріоритетний шлях у профілактиці девіантної, зокрема адиктивної поведінки. Реальні, а не ілюзорні моделі поведінки, що відповідають прагненням молодої людини, реальні життєві цілі, досягнення яких надасть самоповаги, – ось що потрібно для досягнення зрілої его-ідентичності, як професійної, так і особистісної, моральної, національної.

Отже, проблема ідентичності студентської молоді ускладнюється швидкими соціальними змінами, що потребують перегляду головних норм і цінностей суспільства та вибору своєї рольової моделі поведінки серед численних альтернатив, які пропонує сучасне життя. За теорією Е. Еріксона, криза ідентичності може виявитися в трьох головних сферах: вибір майбутньої професії, набуття певного статусу в групах ровесників та вживання алкоголю і наркотиків [3]. У юнацькому віці перші спроби вживання психоактивних речовин призводять до адиктивної поведінки (*addictive behaviour*). Йдеться про зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини, зокрема алкоголем і тютюном, ще до того, як від них сформується індивідуальна психічна і фізична залежність. Мова не стільки про захворювання, скільки про поведінкові проблеми юнаків. Саме визначення адиктивної поведінки свідчить про те, що головним напрямом її усунення є система профілактичної і психокорекційної роботи.

Активні спроби дорослих (викладачів, батьків) вилучити юнака з “поганої” компанії, вказати на жахливі наслідки вживання алкоголю чи інших психоактивних речовин, здебільшого, малоефективні. Юнак часто вважає, що його намагаються позбавити соціальної значущості й повернути в групу, де він переживає емоційний дискомфорт, відчуженість унаслідок значної суперечності між оцінкою цього юнака соціальним оточенням (батьками, вчителями) і його самооцінкою. Ефективний спосіб розв’язання цієї проблеми – не просто змінити звичну компанію адиктивного юнака, блокувати деструктивне спілкування, а надати йому можливість спілкуватися в групі з просоціальною орієнтацією, де б потреби у самосприйманні, сприйманні інших реалізовувалися в нових рольових моделях поведінки, без вживання психоактивних речовин.

Особливостям нашого менталітету і перспективам становлення сприятливого для розвитку особистості суспільного ладу відповідала групово-кооперативна система цінностей. Головні її принципи базуються на визнанні людини невід’ємною частиною світотворення, яка перебуває у гармонії з природою і, особливо, з іншими людьми. Смысл існування і призначення людини коріниться в суспільстві. Кожний може знайти своє місце в структурі суспільства. Лише за таких умов воно ефективно функціонуватиме. Свідома орієнтація на групово-кооперативну систему цінностей з боку духовної та політичної еліти, пропаганда та утвердження її в реальному житті широких верств населення могли б з часом стати духовним орієнтиром самовиховання студентської молоді. Адже зміст і сенс людського життя саме і полягає у нескінченному вдосконаленні всіх людських задатків в їх індивідуальному та суспільному вимірі.

Отже, процес формування ціннісних орієнтацій молоді особистості в умовах кризи суспільних цінностей вимагає максимальної уваги з боку

вчених і практиків. Ціннісна структура особистості – результат, з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є для неї орієнтирами у процесі засвоєння соціального світу, а з іншого, – становлення структури людського “Я”, самосвідомості. Людина не народжується з готовими ціннісними укладами, а формує їх протягом своєї життєдіяльності. Покоління, які вступають у життя, застають певну ціннісну реальність. Гуманізація освіти і виховання, практики соціальної роботи з молоддю, індивідуалізація цих процесів може значною мірою послабити негативні тенденції перехідного етапу розвитку суспільства, сприяти адаптації молоді до сучасних умов життєдіяльності.

Наприкінці зауважимо, що перспективними напрямками дослідження є вивчення зумовленості суперечностей в структурі ціннісних орієнтацій сучасного покоління молоді маргінальністю суспільства, шляхів гуманізації освіти та виховання як головного засобу послаблення негативних тенденцій у формуванні ціннісних орієнтацій молоді, запровадження в Україні системи громадянської освіти як бази для формування ціннісних орієнтацій нової ідеології демократичного громадянства.

-
1. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. М., 1994.
  2. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє. До ефективних суспільств. Доповідь римському клубові. К., 1993. С. 124–136.
  3. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. М., 1996.
  4. *Кирилова Н. А.* Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // *Вопр. психологии.* 2000. № 4. С. 29–37.

IMPORTANCE OF VALUE DISPOSITIONS IN STUDENTS' SELF-EDUCATION**Angelika Kalinichenko**

*Vinnitsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University
of Trade and Economics
Soborna Str., 87, UA-21000 Vinnitsia, Ukraine*

The article is dedicated to the importance of value dispositions in stimulating students' self-education. The influence of social changes on person's choice of role behavior is analysed. Three value systems are regarded as individualistic-competitive, group-cooperative, egalitarian-collective.

Key words: formation of value dispositions, students' self-education, system of values, personal structures, personal position, self-identity, deviant behavior, role model of behavior.

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2005

Прийнята до друку 17.05.2006